

СВІТОГОСПОДАРСЬКІ ЗВ'ЯЗКИ: ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

УДК 339.9:553.3

О. В. МИХАЙЛОВСЬКА,
*доктор економічних наук, заступник директора з наукової роботи
Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО РИНКУ ПРИРОДНОГО ГАЗУ

Проаналізовано головні тенденції розвитку світового ринку природного газу та його європейського сегмента. Виокремлено основні риси стану, до якого еволюціонує європейський ринок газу. Доведено негативний вплив переорганізації ринку газу на транзитний потенціал України.

Ключові слова: самоорганізація, ринок газу, транзитний потенціал.

Basic tendencies of world market of natural gas and its European segment have been analyzed. The basic features of the state, to which the European gas market evolves, have been selected. The negative influence of a reorganization of the gas market on the transit potential of Ukraine is proved.

Keywords: self-organization, gas market, transit potential.

Завдяки своєму сприятливому географічному положенню Україна є важливим транспортним коридором, своєрідним мостом, який об'єднує один з найбільших регіонів споживання природного газу – країни ЄС (на які у 2010 р. припадало 15,5% його світового обсягу)¹ – з Росією, де сконцентровано велику кількість запасів цього енергоресурсу (44,8 трлн. м³, або 23,9% його світових запасів²). Частка російського експорту природного газу, що транспортується територією України, є надто високою. У 2009–2010 рр. на вітчизняну ГТС припадало близько 70% російського газового експорту до Європи³. Доходи від транзиту є експортом послуг, а тому позитивно впливають на поточний рахунок платіжного балансу України і є одним з його основних компонентів. У 2009 р. прибутки від транзиту природного газу територією України становили 1,96 млрд. дол., тобто близько 1,7% ВВП, 3,6% експортних доходів і 5,3% доходів державного бюджету⁴. У 2011 р. прибуток нашої держави від транзиту природного газу (порівняно з 2009 р.) майже подвоївся і сягнув уже 3,2 млрд. дол.⁵.

¹ Див.: BP Statistical Review of World Energy – 2011 (June) (http://www.bp.com/assets/bp_internet/globalbp/globalbp_uk_english/reports_and_publications/statistical_energy_review_2011/STAGING/local_assets/spreadsheets/statistical_review_of_world_energy_full_report_2011.xls).

² Див.: т а м ж е.

³ Див.: За х м а н н Г., Н а у м е н к о Д. Наслідки останніх подій на світовому та європейському ринках природного газу для України. Серія консультативних робіт. Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. Німецька консультативна група. 2010. № PP/06, с. 5 (http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_papers/German_advisory_group/2010/PP_06_2010_ukr.pdf).

⁴ Див.: т а м ж е.

⁵ Див.: За транзит газу в 2011 році Україна отримала 3,2 мільярда доларів. “Хрещатик” від 6 квітня 2012 р. (<http://www.kreschatic.kiev.ua/ua/4069/art/1333650722.html>).

Ринок природного газу є важливою підсистемою енергоресурсного забезпечення економіки та його еволюції, з огляду на що його вивчають за допомогою методології та понять, які застосовуються для дослідження систем. Одним з ключових понять у межах синергетичного та деяких інших підходів є самоорганізація. Україна як транзитер природного газу залежить від процесів, які відбуваються на світовому та регіональному ринках природного газу. Тому її перспективи щодо цього (з позицій можливості використання транзитного потенціалу) залежать не тільки від внутрішніх факторів (зокрема, дій уряду), але й від зовнішніх. Таким чином, сьогодні актуальними є обговорення всього нового, що з'являється на міжнародному ринку природного газу, та з'ясування того, як це нове впливатиме на транзитний потенціал України.

Транзитному потенціалу України (зокрема, у сфері газопостачання) присвячено багато публікацій. Фактично всі дослідники одностайні в тому, що Україна використовує його недостатньо⁶. Проте причиною такої ситуації називають, насамперед, внутрішні фактори (зокрема, політичні, економічні, технічні, технологічні)⁷. Передбачається, що ці фактори (якщо вони є внутрішніми) є підконтрольними уряду України і за належної державної політики можуть бути використані для підвищення її транзитного потенціалу. Але при цьому не враховується, що зовнішні ринки (зокрема, ринок природного газу) – це складні системи, які еволюціонують. Оцінювання високого транзитного потенціалу України базується на стані ринку у ХХ ст. Наприкінці першого десятиріччя ХХІ ст. розпочалися декілька істотних процесів, які зумовили початок змін у порядку, що склався на світовому ринку природного газу наприкінці ХХ ст., і які безпосередньо зачіпають потенціал України у сфері транзиту природного газу. Не применшуючи значення внутрішніх резервів використання транзитного потенціалу, слід враховувати об'єктивні умови, що його формують. Високий транзитний потенціал, який дійсно мала Україна в останні десятиріччя минулого століття (і який використовувався далеко не повною мірою, з чим ми абсолютно погоджуємося), ще не означає, що на даному етапі міжнародний ринок природного газу відводить нашій державі такий самий потенціал у тій схемі, за якою сам він переорганізовується сьогодні.

Тому мета нашої статті полягає в аналізі процесів самоорганізації, які відбуваються на світовому ринку природного газу, та оцінці їх впливу на потенціал України у сфері транзиту цього ресурсу.

Розглянемо коротко, що являє собою світовий ринок природного газу як системне утворення. Як і будь-яка система, цей ринок входить до системного утворення вищого рівня – ринку енергоресурсів. Природний газ відіграє значну

⁶ Див.: М і н і н а О. В. Сучасний стан транзитної спроможності України в контексті євразійської інтеграції. “Вісник Чернігівського державного технологічного університету” № 44, 2010 (http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vcndtu/2010_44/7.htm); К о в б а т ю к М. В., Г о н ч а р е н к о Я. В. Оцінка перспектив розвитку транзитного потенціалу України. “Водний транспорт” (Зб. наук. праць) Вип. 10, 2009 (http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Vodt/2009_10/13_Ocinka_perspektiv_rpvzvytku.pdf); С в і т л и ч н а О. Ю. Механізми забезпечення реалізації зовнішньоторговельної діяльності країни: транспортний і транзитний потенціали. “Теорія та практика державного управління” № 4, 2010 (http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Trpu/2010_4/doc/5/05.pdf).

⁷ Див., наприклад: К о в б а т ю к М. В., Г о н ч а р е н к о Я. В. Зазнач. праця.

роль в енергозабезпеченні сучасної цивілізації. Причому за останні 25 років його частка на загальному ринку енергоресурсів зростає з 16% до 21,1% (рис. 1).

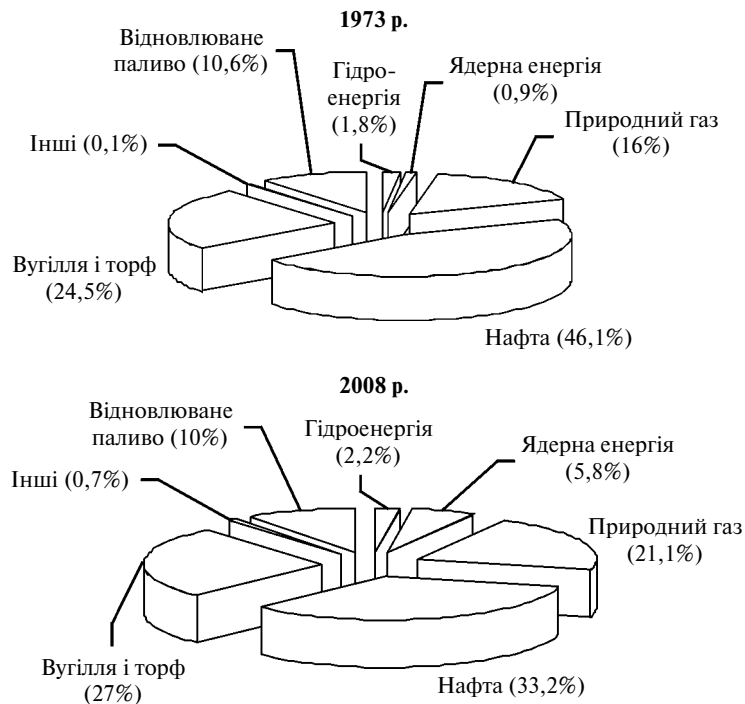

Рис. 1. Порівняльна структура світового використання енергоресурсів у 1973 і 2008 рр.*

* Джерело: Key world energy statistics. International energy agency, p. 6 (http://www.iea.org/textbase/nppdf/free/2010/key_stats_2010.pdf).

За прогнозами фахівців Міжнародного енергетичного агентства (МЕА), у майбутньому значення природного газу в енергозабезпеченні у жодному разі не послабне. За базовим сценарієм прогнозується, що у світі у 2030 р. питома вага природного газу у структурі енергоресурсів сягне 21,1%⁸. Таким чином, природний газ і надалі відіграватиме визначальну роль в енергозабезпеченні економіки. Крім того, він використовується (хоча й невелика частка) як сировина для хімічної промисловості.

Як і будь-яка система, світовий ринок природного газу має певний порядок організації, під яким ми розуміємо правила взаємовідносин між активними суб'єктами, що визначають глобальну структуру потоків природного газу. Щоб розібратись, як означена структура формується, виокремимо фактори, під впливом яких це відбувається.

Активні суб'єкти на міжнародному рівні – це великі комерційні структури (як правило, ТНК, які займаються видобуванням природного газу, його геологічною розвідкою, транспортуванням тощо). Тим часом енергетичний сектор є стратегічно важливим з точки зору державної безпеки, що, у свою чергу, зумовлює визначальну роль держави на ринку природного газу. У більшості країн держава контролює провідні компанії, що займаються видобуванням і розподілом газу. Через це багато компаній діють на ринку природного газу не тільки як комерційні

⁸ Див.: Key world energy statistics, p. 46.

структури, але й як агенти державної політики. Загальною тенденцією майже всіх держав є намагання диверсифікувати поставки природного газу в географічному розрізі – з тим, щоб послабити залежність енергобезпеки своєї країни від політичних рішень решти країн. Отже, прагнення урядів окремих країн диверсифікувати імпорт природного газу є одним з факторів впливу на конфігурацію світового ринку природного газу.

Втім, існує ще один фактор, який у багатьох випадках унеможливує істотну диверсифікацію. Проблема в тому, що витрати на транспортування газу є надто високими, набагато вищими, ніж на транспортування нафти⁹. З огляду на це, як правило, газ імпортується з країн, які географічно розташовані найближче, причому відстань суходолом може бути більшою, ніж морем (адже в останньому випадку витрати на транспортування є досить високими).

Дія цих факторів зумовлює конгломератну структуру світового ринку природного газу: він включає три основні складові – підсистеми, що мають власні ГТС і механізми ціноутворення.

1. Найбільший міжнародний ринок природного газу – європейський. В тій конфігурації, що склалася наприкінці ХХ ст., домінували поставки природного газу з Росії та (набагато менші) з Норвегії. Така ситуація визначала й високий транзитний потенціал України, географічно розташованої на найкоротшому шляху транспортування природного газу від районів його видобування до Європи (основним споживачем російського природного газу є Німеччина). На європейському ринку ціноутворення на цей ресурс здійснювалося з урахуванням біржових цін на нафту, а формули визначення цін на нього закладались у контракти. Винятком у даному сегменті слід вважати Великобританію, де ціноутворення на імпортований природний газ тривалий час здійснюється за спотовими цінами.

2. Другий за розміром міжнародний ринок природного газу – північноамериканський регіональний ринок, майже на 100% побудований на імпорті природного газу до США. Переважно у цьому сегменті як експортер виступає Канада, а значно меншою мірою – декілька країн Карибського басейну (при цьому найбільша питома вага припадає на поставки скрапленого газу з Тринідаду і Тобаго). Ціноутворення на природний газ відбувається за спотовими цінами. Така відмінність у ціноутворенні на нього пояснюється тим, що у США та Великобританії продавцями природного газу є багато невеликих і середніх компаній, тоді як у Європі на його міжнародний ринок виходить незначна кількість великих підприємств¹⁰.

3. Третій за розміром регіональний сегмент світового ринку природного газу – азіатсько-тихоокеанський, який базується на імпорті природного газу до Японії та Південної Кореї. При цьому його головними експортерами є Індонезія та Малайзія. Ціноутворення на цей ресурс здійснюється з урахуванням цін на нафту.

Решту регіонів світу не можна вважати регіональними ринками з визначальними масштабами купівлі-продажу природного газу, хоча країни Африки, Близького та Середнього Сходу виступають його експортерами у світових масштабах (зокрема, в європейському сегменті світового ринку цього ресурсу).

⁹ Див.: Международная торговля природным газом (<http://dolgikh.com/index/0-41>).

¹⁰ Див.: Are we entering a golden age of gas? World energy outlook 2011. IEA, 2011, 131 p. (http://www.worldenergyoutlook.org/docs/weo2011/WEO2011_GoldenAgeofGasReport.pdf).

Зв'язки між окресленими сегментами світового ринку природного газу існують і посилюються, але вони ще не достатньо міцні, щоб забезпечити єдині світові ціни на нього.

Розглянемо динаміку споживання природного газу в Європі – регіоні, який визначає транзитний потенціал України (рис. 2).

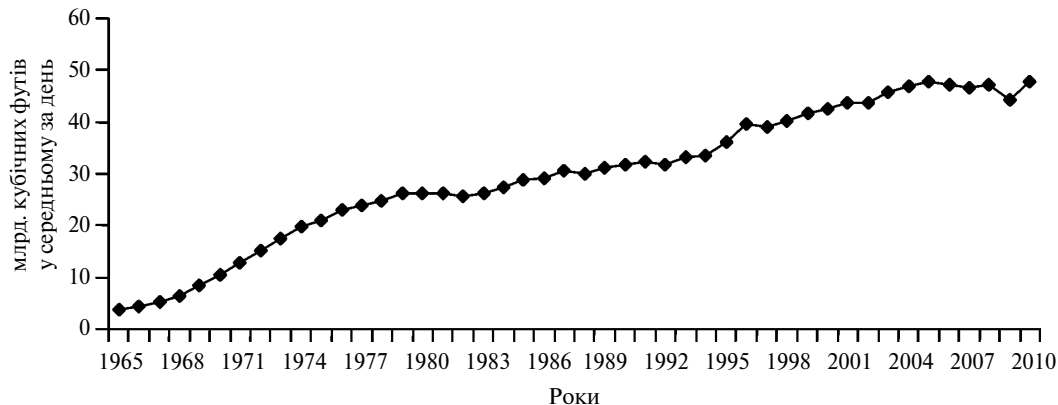

Рис. 2. Динаміка споживання природного газу у країнах ЄС *

* Джерело: побудовано автором згідно з: BP Statistical Review of World Energy – 2011 (June).

Якщо проаналізувати дані рисунка 2, то можна дійти висновку, що на початку ХХ ст. темпи збільшення споживання природного газу в Західній Європі істотно уповільнилися, хоча до цього протягом 20 років спостерігалось майже лінійне їх зростання. Таку ситуацію фахівці пояснюють дедалі більшою стурбованістю урядів цього регіону екологічними проблемами (зокрема, скороченням викидів парникових газів до атмосфери). Фахівці МЕА прогнозують до 2035 р. середньорічне зростання споживання природного газу в Європі у базовому сценарії на 0,7% ¹¹, а за умови проведення нової екологічної політики – відповідно, на 0,5% ¹².

Якщо згадати класичний синергетичний ефект – виникнення когерентного випромінювання в лазері, то в нашому випадку роль “накачки” відіграє посилення невизначеності подальшої долі людства у зв’язку з погіршенням екологічної ситуації. Як наслідок, подібно до атомів у кристалі рубіна, уряди переходять на новий рівень, який характеризується переорієнтацією економічної політики на таке споживання енергоресурсів, яке сприяє зменшенню викидів парникових газів. Спільні дії урядів спричиняють зміну глобальної тенденції до збільшення споживання природного газу, що спостерігалась у ХХ ст., на тенденцію до стабілізації обсягу його споживання. Тому слід погодитися з думкою аналітиків Німецької консультативної групи, яка працює в Україні, про те, що істотне збільшення споживання природного газу в Європі є малоімовірним ¹³.

У майбутньому головну роль у підвищенні споживання природного газу на Землі відводять Китаю та Індії, де середній приріст споживання цього ресурсу до 2035 р. оцінюється фахівцями у базовому сценарії, відповідно, у 7,7% і 6,5% щороку ¹⁴.

¹¹ Див.: там же, р. 23.

¹² Див.: там же, р. 104.

¹³ Див.: За х а м а н н Г., Н а у м е н к о Д. Зазнач. праця, с. 5.

¹⁴ Див.: Are we entering a golden age of gas? World energy outlook 2011, р. 23.

Отже, однією з характеристик нової організації світового ринку природного газу є стабілізація обсягів споживання цього ресурсу в його європейському сегменті. У майбутньому ймовірність істотного збільшення споживання природного газу в Європі є низькою.

Розглянемо ще один фактор, який зумовив ряд тенденцій, які впливають на переорганізацію світового ринку природного газу, – виробництво скрапленого природного газу (СПГ).

Інтенсифікація такого виробництва вплинула на світовий ринок цього енерго-ресурсу декількома шляхами.

Експорт-імпорт скрапленого природного газу не прив'язані жорстко до стаціонарних ГТС. Це дозволило багатьом урядам тією чи іншою мірою диверсифікувати поставки природного газу, що є складовою енергобезпеки великої кількості країн. Зокрема, скраплений газ відіграє важливу роль у газопостачанні європейських держав. Імпорт СПГ до Європи розвивається досить динамічно (рис. 3).

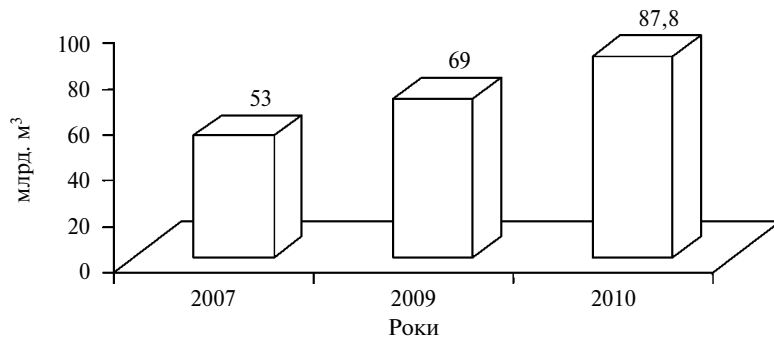

Рис. 3. Імпорт скрапленого газу до країн Європи *

* Джерело: побудовано автором згідно з: За х м а н н Г., Н а у м е н к о Д. Зазнач. праця, с. 5; BP Statistical Review of World Energy – 2011 (June).

Якщо з 2007 по 2009 р. імпорт СПГ до Європи збільшився приблизно на 30%, то тільки за 2010 р. цей показник становив 27,2%¹⁵. Є підстави очікувати, що така динаміка триватиме, оскільки потужності імпорту СПГ до Європи зростають¹⁶.

Як і щодо споживання, синхронні дії урядів багатьох європейських країн з диверсифікації експорту зумовили необхідність перебудови структури джерел газопостачання до європейського регіону, в якій Росії відводиться дедалі менша роль (рис. 4).

Згідно з рисунком 4, роль Росії у поставках природного газу до Західної, Центральної та Східної Європи залишається значною, проте у XXI ст. вона не є вирішальною. Фактором, який виступає своєрідною “накачкою” та спонукає уряди до переходу у “новий стан”, є побоювання політичного втручання Росії у процеси газопостачання. Збільшення виробництва скрапленого газу надало урядам країн додаткові можливості реалізувати політику диверсифікації джерел газопостачання.

Сьогодні скраплений газ стає тим фактором, який дедалі більше зв’язує основні, раніше відокремлені один від одного, сегменти світового ринку природ-

¹⁵ Власні розрахунки згідно з: BP Statistical Review of World Energy – 2011 (June).

¹⁶ Див.: За х м а н н Г., Н а у м е н к о Д. Зазнач. праця, с. 5.

ного газу в його єдиний, глобальний ринок. Як приклад забезпечення зв'язку між сегментами глобального ринку цього ресурсу, наведемо ситуацію 2009 р. у США, коли через збільшення видобутку так званого “сланцевого” газу попит на імпортований природний газ скоротився, що викликало падіння цін на нього на північно-американському газовому ринку. Як наслідок, імпорт цього продукту став економічно не вигідним, оскільки європейські ціни на нього зросли. Це, у свою чергу, зумовило спрямування великих обсягів скрапленого газу, який постачався до США, на європейський ринок (насамперед, з боку Тринідаду і Тобаго). Відповідно знизилася ціна на природний газ і в Європі.

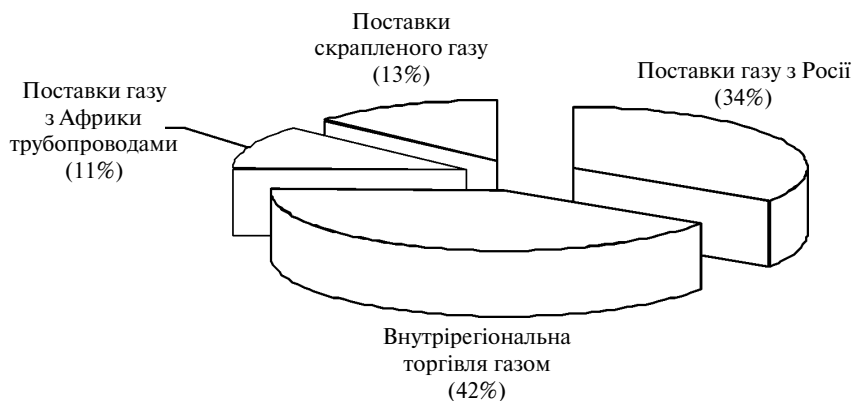

Рис. 4. Питома вага джерел газопостачання до регіону Західної, Центральної та Східної Європи *

* Джерело: розраховано і побудовано автором згідно з: BP Statistical Review of World Energy – 2011 (June).

Але розширення виробництва скрапленого газу зумовило набагато більший вплив переорганізації світового ринку природного газу за новим зразком, ніж просто посилення зв'язків між його раніше розрізненими географічними сегментами. Цей вплив позначився на переорієнтації ціноутворення на природний газ з контрактних цін, прив'язаних до біржових цін на нафту, на спотові ціни на СПГ. Тривалий час ціни на природний газ коливалися синхронно до цін на нафту. Втім, у 2009–2010 рр., про що вже йшлося, у США значно зросло виробництво так званого “сланцевого” газу – природного газу, який вважався не доступним для промислового видобування, через що виник надлишок пропозиції скрапленого газу.

На рисунку 5 показано ступінь перевищення максимальної ціни на природний газ над мінімальною на світовому ринку.

Тривалий час існувала тенденція до зменшення різниці між цінами на природний газ у різних регіонах. Але надлишок пропозиції скрапленого газу зумовив відрив спотових цін на СПГ від біржових цін на нафту, що проявилось у посиленні регіональних відмінностей у цінах, оскільки у 2010 р. спотові ціни на природний газ у США становили 4,39 дол. за 1 млн. британських теплових одиниць (БТО), тоді як пов'язана з цінами на нафту вартість природного газу в Японії – відповідно, 10,91 дол.¹⁷

¹⁷ Див.: BP Statistical Review of World Energy – 2011 (June).

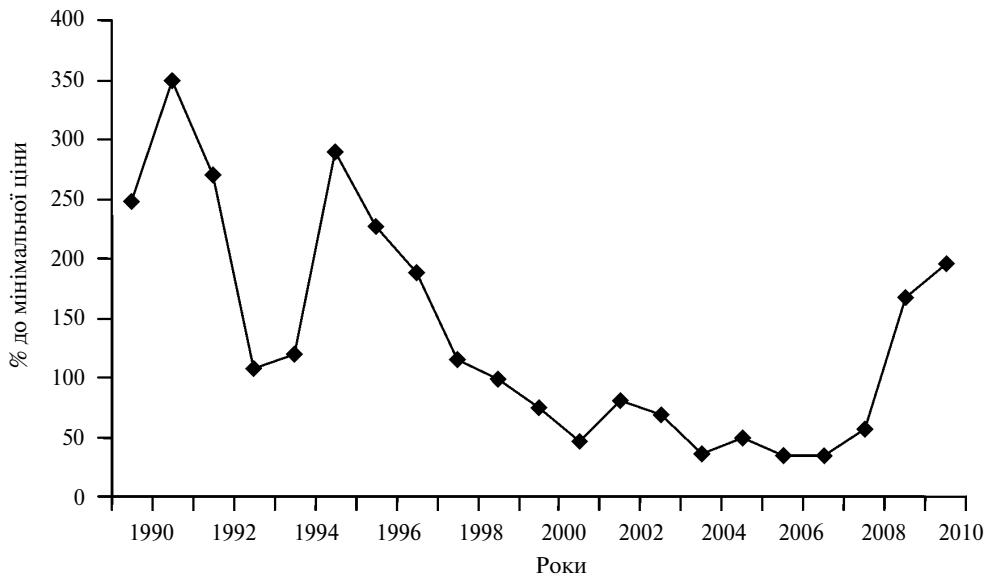

Рис. 5. Перевищення максимальної ціни на світовому ринку природного газу над мінімальною (у % до мінімальної ціни) *

* Джерело: розраховано і побудовано автором згідно з: BP Statistical Review of World Energy – 2011 (June).

За даними агентства “Bloomberg”, які надають Інтернет-джерела ¹⁸, у лютому 2011 р. в Європі біржові котирування на нафту “Brent” були більш як удвічі вищими, ніж на природний газ, якщо порівнювати їх за енергетичним еквівалентом. Відповідно, і ринкові ціни на СПГ у Європі протягом 2009–2010 рр. іноді були на 120–150 дол. за 1 тис. м³ нижчими, ніж ціни на газ російського “Газпрому” за довгостроковими контрактами ¹⁹. У свою чергу, така різниця призвела до того, що в названий період європейські компанії істотно скоротили закупівлі російського природного газу, а його найбільші споживачі зажадали змін у ціновій формулі для цього продукту з урахуванням у ній спотових цін на СПГ. Такі зміни було запроваджено, і з 2010 р. близько 15% російського природного газу поставляється до деяких європейських країн з урахуванням у його ціні спотових індексів.

Як результат, у Європі переформатовується ціноутворення на газовому ринку. У 2010 р. у регіоні фактично склався дворівневий ринок природного газу. Так, у континентальній Європі близько 67% цього ресурсу було реалізовано за цінами, прив’язаними до біржових котирувань на нафту і нафтопродукти, а 33% – за значно нижчими спотовими цінами європейського ринку СПГ ²⁰. Причому спотова торгівля розвивається тут досить високими темпами. Згідно з даними МЕА, у 2010 р. на 7 європейських спотових ринках природного газу – “Zeebrugge” (Бельгія), TTF (Нідерланди), NCG (Німеччина), “Gaspool” (Німеччина), PEG (Франція), PSV (Італія) і CEGH (Австрія) – фізичний обсяг торгівлі збільшився із 100 млрд. м³ до 140 млрд. м³ ²¹.

¹⁸ Див.: Тарнавский В. В Европе фактически сложился двухуровневый рынок природного газа (<http://www.uaenergy.com.ua/c225758200614cc9/0/e17acabd5a9e682bc22578a100438fa8>).

¹⁹ Див.: там же.

²⁰ Див.: там же.

²¹ Див.: Are we entering a golden age of gas? World energy outlook 2011, p. 75.

Отже, у сфері ціноутворення переорганізація європейського ринку природного газу відбувається у напрямі застосування спотових цін. Це безпосередньо впливає на транзитний потенціал України. Так, внаслідок кон'юнктурних коливань на спотовому ринку цього продукту і проведення європейськими країнами політики диверсифікації газопостачання, у 2009 р. “Газпром” фактично транзитнував його тільки 95,8 млрд. м³, хоча за контрактовано було 116,9 млрд. м³²². Тому в майбутньому слід враховувати, що у разі відриву спотових цін на природний газ від контрактних, застосовуваних “Газпромом”, його продукція стає неконкурентоспроможною за ціною, наслідком чого є скорочення обсягів її транзиту порівняно із запланованими.

Ще одним важливим фактором впливу на переорганізацію європейського ринку природного газу є політичний аспект взаємозв'язків України та Росії. Як уже вказувалось, експорт-імпорт природного газу перебувають під посиленним державним впливом в усіх країнах, і в цих зокрема. Взаємовідносини України та Росії у газовій галузі характеризуються великою напруженістю. Розгляд суті політичних розбіжностей між урядами обох країн у цій сфері виходить за межі нашої статті, проте така напруженість спричиняє невпевненість європейських країн у забезпеченні поставок газу з Росії через Україну. Як наслідок, і у Росії, і у ЄС є прагнення побудувати транзитні шляхи газу (трубопроводи), оминаючи Україну. Серед запланованих таких проектів – “Північний потік” (55 млрд. м³; першу нитку газопроводу було введено в експлуатацію у листопаді 2011 р., а друга планується на IV кв. 2012 р.²³), “Набукко” (31 млрд. м³), “Білий потік” (32 млрд. м³), “Південний потік” (63 млрд. м³). За оцінками експертів, у разі успішного завершення всіх цих проектів Росія може скоротити обсяги природного газу, що транзитуються через українську ГТС, до 45–50 млрд. м³ на рік до 2015 р. і навіть до ще нижчого рівня – до 2020 р.²⁴, що означає серйозне зменшення частки України у транзиті російського природного газу (зокрема, можливе її скорочення оцінюється з теперішніх 60% до 30% у майбутньому²⁵).

Не виключається, що частка України у транзиті російського природного газу і не зазнає великого скорочення, але слід визнати: загальна тенденція до збільшення трубопровідних потужностей, які не проходять територією України, сумнівів не викликає²⁶.

Нарешті, розглядаючи тенденції в еволюції європейського газового ринку, не можна залишити без уваги так званій “фактор сланцевого газу”, для видобування якого потрібні спеціальні технології та який поки що у відчутних масштабах видобувається лише у США. Проте для Європи поклади цього ресурсу мають велике значення, і насамперед – для Польщі, яка, станом на липень 2010 р.,

²² Див.: За х м а н н Г., Н а у м е н к о Д. Знач. праця, с. 5.

²³ Див.: Росіяни завершили зварювати другу нитку “Північного потоку”. “Gazeta.ua” від 29 червня 2012 р. (http://gazeta.ua/articles/business/_rosiyani-zavershili-zvaryuvati-drugu-nitku-pivnichnogo-potoku/443229).

²⁴ Див.: P i r a n i S., S t e r n J., Y a f i m a v a K. The April 2010 Russo-Ukrainian gas agreement and its implications for Europe. Oxford Institute for Energy Studies № G42, 2010 (<http://ua-energy.org/upload/files/NG42.pdf>).

²⁵ Див.: За х м а н н Г., Н а у м е н к о Д. Знач. праця, с. 5.

²⁶ Див.: т а м ж е.

видала 58 ліцензій (зокрема, компаніям “Chevron”, “Lane Energy”, BNK, “Exxon” і “ConocoPhillips”) на пошук сланцевого газу.

І хоча сьогодні немає впевненості щодо реальних запасів сланцевого газу в Європі та перспектив його видобування, все ж діапазон відповідних оцінок є досить широким. Зокрема, попередньо у перспективі обсяги видобування цього ресурсу становлять від 15 млрд. м³ на рік у 2010 р. до 30 млрд. м³ у 2015 р. і 120 млрд. м³ до 2020 р.²⁷ Можна по-різному оцінювати коректність наведених показників, але є висока ймовірність того, що Європа збільшить видобування такого газу на власній території.

Отже, треба зауважити, що на початку другого десятиріччя XXI ст. світовий ринок природного газу та його європейський сегмент переорганізуються за новим зразком (табл.).

Характеристики порядку і правил функціонування світового ринку природного газу та його європейського сегмента *

Складові	Характеристики порядку функціонування світового та європейського ринків природного газу	
	з середини XX ст.	наприкінці першого десятиріччя XXI ст.
Обсяги споживання	Динамічне зростання	Стабілізація, можливість незначного скорочення
Зв'язки між географічними сегментами	Незначні	Значні через можливість переміщення скрапленого газу між географічними регіонами, між якими відсутні стаціонарні ГТС
Ціноутворення	Контрактна ціна, прив'язана до цін на нафту	Ринкові спотові ціни, прив'язка контрактних цін до спотових
Власне виробництво	Обмежене запасами і доступністю природного газу на території країни (регіону)	Розширення за рахунок видобування газу, який раніше вважався недоступним
Джерела поставок	Домінування однієї або декількох країн-постачальниць	Якомога ширша диверсифікація країн-постачальниць
Шляхи поставок	Один або декілька каналів поставок	Найширша диверсифікація каналів поставок

* Джерело: складено автором.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Слід констатувати, що світовий ринок природного газу та його європейський сегмент переорганізуються у такий спосіб, що транзитний потенціал України буде істотно зменшено. Цьому сприяють тенденції, зумовлені скооперованими (синергетичними) діями урядів європейських держав.

1. *Дедалі більша диверсифікація джерел газопостачання до європейських країн.* Це зумовлює перебудову архітектури європейської регіональної системи газопостачання, в якій Росії відводиться дедалі менша роль за рахунок збільшення поставок газу з Норвегії та Алжиру, а також скрапленого газу з ряду африканських

²⁷ Див.: там же.

країн, країн Близького та Середнього Сходу, Тринідаду і Тобаго (Карибський басейн). Відповідно, меншою буде і роль України як держави – транзитера природного газу. Така тенденція зумовлена законним прагненням держави – постачальниці цього ресурсу (в даному випадку Росії) послабити вплив політичних факторів на газопостачання.

2. *Неконкурентоспроможність контрактної ціни на російський природний газ у Європі* через зростання видобутку СПГ і розвиток спотових ринків цього продукту. Як наслідок, попит на російський газ зменшуватиметься за рахунок не тільки політичних факторів, але й економічних (кон'юнктурних). Така тенденція (як і перша) негативно впливає на транзитний потенціал України.

3. *Дедалі більша диверсифікація шляхів транзиту російського природного газу до Європи.* Ця тенденція зумовлена ширим прагненням урядів європейських держав послабити свою залежність від політичних взаємовідносин України і Росії у сфері споживання російського природного газу, а також розрахунків за нього та його транзит. Як підтверджують події минулих років, такі взаємовідносини України та Росії можуть мати прямий вплив на поставки природного газу до Європи. Це відводить Україні як транзитеру російського природного газу ще меншу роль, посилюючи першу з окреслених тенденцій.

4. *Інтенсифікація робіт з освоєння технологій видобування природного газу, який раніше вважався недоступним,* – зокрема, так званого “сланцевого” газу, великі поклади якого є в Польщі. Зрозуміло, що ті обсяги природного газу, які ймовірно видобуватимуться у цій країні, замінюватимуть російський, а отже, до Європи через українську ГТС цього ресурсу транспортуватиметься менше.

5. *Послаблення ролі Європи як споживача природного газу* внаслідок переорієнтації політики урядів європейських країн на зменшення викидів парникових газів. Ймовірним є посилення ролі азіатських держав (насамперед, Китаю та Японії) як споживачів природного газу на світовому ринку. Зрозуміло, що Україна залишиться осторонь від транзиту цього продукту до названого регіону.

Усі ці тенденції у перебудові світового ринку природного газу та його європейського сегмента негативно впливатимуть на транзитний потенціал України.

Отже, відносно України можна дійти такого висновку. Три (перша, четверта і п'ята) тенденції цілком перебувають поза впливом уряду України. На жаль, слід констатувати, що сучасний світовий ринок природного газу переорганізовується так, що у середньостроковій перспективі Україна як транзитер природного газу відіграватиме дедалі меншу роль. У майбутньому очікувати на збільшення обсягів транзиту природного газу нашою територією підстав теж немає.

Друга і третя з названих тенденцій частково контрольовані урядом. Впливати на другу тенденцію уряд може через встановлення формули сплати за транзит природного газу на зразок “постачай або сплачуй”. Це дасть Україні можливість отримувати гарантовану плату за контрактний обсяг такого транзиту у випадку, якщо “Газпром” не захоче постачати цей продукт європейським споживачам за зниженими цінами (а за вищими цінами його відмовляться купувати європейські компанії, які зможуть замінити його на скраплений газ, якщо спотові ціни на нього будуть нижчими, ніж пропоновані російською стороною). Хоча повністю контролювати цей фактор уряд України не здатний, все ж частково

нівелювати його негативний вплив на доходи нашої держави від транзиту природного газу можливо.

Впливати на третю тенденцію уряд України зможе за рахунок виваженої політики взаємовідносин з Росією як у сфері поставок природного газу до України, так і щодо його транзиту нашою територією до Європи. Конфлікти у газовій галузі зразка 2009 р. не повинні повторюватись, оскільки внаслідок них Україна втрачатиме імідж надійного партнера, а отже, посилюватимуться прагнення урядів європейських держав та й самої Росії диверсифікувати шляхи поставок російського природного газу до Європи.

У цілому слід визнати, що процеси самоорганізації на світовому ринку природного газу сприяють скороченню транзитного потенціалу України. Це об'єктивний факт, він має бути взятий до уваги при плануванні валютних надходжень на поточний рахунок і до державного бюджету. Відповідні дії уряду України доцільно спрямовувати на максимальне збереження транзитного потенціалу, який відводиться нашій державі не залежними від неї процесами самоорганізації в європейському сегменті світового ринку природного газу, а також на пошук джерел для заміщення прибутків від транзиту російського природного газу, які об'єктивно скорочуватимуться у майбутньому.

*Стаття надійшла до редакції 22 вересня 2011 р.
і була оновлена 30 серпня 2012 р.*
